
L'etnografia com a resultat

PID_00269750

Neus Alberich González
Beatriz García García

Temps mínim de dedicació recomanat: 2 hores

Neus Alberich González

Educadora social i llicenciada en Història, màster en Investigació Bàsica i Aplicada en Antropologia. Ha treballat com a educadora, formadora i mediadora amb diferents col·lectius de persones migrades i refugiades, i també amb infants i joves. Ha participat en diferents grups de recerca i investigacions sobre joventut, migracions, refugi, gènere, entre d'altres, sempre amb una vessant aplicada. Actualment és tècnica d'interculturalitat i inclusió social a l'Agència Catalana de la Joventut on desenvolupa projectes en aquests àmbits, forma professionals, elabora recursos i fomenta una xarxa de professionals amb perspectiva intercultural. Activitat que combina amb la docència universitària als graus d'Educació Social de la Universitat Oberta de Catalunya (UOC) i de la Universitat Ramon Llull (URL), i amb la participació en algun altre projecte o recerca. Ha militat i forma part de diferents grups i entitats de barri, feministes i antiracistes.

Beatriz García García

Educadora social, màster en Recerca Etnogràfica, Teoria Antropològica Avançada i Relacions interculturals, i doctora en Antropologia Social i Cultural per la Universitat Autònoma de Barcelona (UAB). Està especialitzada en l'anàlisi de processos de transmissió cultural en contextos de diversitat social i cultural. En la seva trajectòria professional, ha combinat el treball com a educadora social amb col·lectius en situació d'exclusió i marginació social i cultural amb la recerca i reflexió antropològica. Considera imprescindible incorporar la dimensió cultural en els acompanyaments educatius i en tot tipus de projectes, també en els de cooperació i del mal anomenat «desenvolupament» aplicats en zones geogràficament i culturalment distants. Va desenvolupar la seva tesi doctoral a Moçambic i, actualment, realitza una recerca etnogràfica al Senegal per a la Universitat Autònoma de Barcelona (UAB). Des de fa diversos anys és professora col·laboradora a la Universitat Oberta de Catalunya (UOC), on imparteix les assignatures d'Educació intercultural i Etnografia aplicada a l'educació social. És membre del Grup de Recerca en Antropologia Fonamental i Orientada (GRAFO) de la UAB des de l'any 2009, de l'Equip de Recerca en Antropologia Aplicada a la Salut (ERAAS) dependent del primer, i del grup Antropologia i Educació de l'Institut Català d'Antropologia (ICA).

L'encàrrec i la creació d'aquest recurs d'aprenentatge UOC han estat coordinats per la professora: Eva Bretones Peregrina (2020)

Primera edició: febrer 2020

© Neus Alberich González, Beatriz García García

Tots els drets reservats

© d'aquesta edició, FUOC, 2020

Av. Tibidabo, 39-43, 08035 Barcelona

Realització editorial: FUOC

Cap part d'aquesta publicació, incloent-hi el disseny general i la coberta, no pot ser copiada, reproduïda, emmagatzemada o transmesa de cap manera ni per cap mitjà, tant si és elèctric com químic, mecànic, òptic, de gravació, de fotocòpia o per altres mètodes, sense l'autorització prèvia per escrit dels titulars dels drets.

Índex

Introducció	5
1. L'escriptura etnogràfica	7
2. Com obtenir conclusions del treball de recerca amb perspectiva etnogràfica	10
2.1. Les dades de les diferents fonts i l'apartat de conclusions de la recerca	10
2.2. L'organització de la presentació dels resultats de la recerca	11
2.3. De les preguntes de recerca a les dades	14
2.4. La dada de camp expressada en la recerca	18
3. Les aportacions de l'etnografia a l'educació social	21
Bibliografia	23

Introducció

Fer **etnografia** des de l'educació social, vol dir dedicar un temps a investigar aquells problemes o dificultats amb els quals ens trobem en la professió per a analitzar-los des d'altres punts de vista, submergint-nos d'una manera diferent al nostre camp o al col·lectiu al qual acompanyem, alhora que aprofitem els nostres sabers com a educadores i reflexionem sobre la praxi professional per a intentar transformar-la.

Això requereix no solament l'adquisició dels enfocaments i les tècniques etnogràfiques bàsiques de camp, sinó també, i a això ens dedicarem en aquest material, a saber extreure resultats fiables i rellevants. La credibilitat o validesa de les conclusions de les etnografies desenvolupades dependran de la manera en què les haguem extret, del nostre rigor en tot el procés, des de la qualitat del treball de camp al seu buidatge i anàlisi posterior.

Però, la manera com presentem el nostre treball i les conclusions a les quals hem arribat, en els textos etnogràfics i informes finals, també pot influir en la consistència final del treball. Cal ser curoses en tot el procés d'escriptura i ser fidels a allò que s'observa i recull, alhora que explicitem els processos de treball emprats.

Un altre aspecte per a valorar la qualitat de les etnografies educatives també és la rellevància per a la professió de les aportacions que fa el treball al tema analitzat. L'acció socioeducativa està encarada a la praxi i la recerca en aquest àmbit ha de poder alimentar-la.

Finalment voldríem apuntar que el fet que les educadores i educadors socials utilitzin tècniques etnogràfiques com ara l'observació participant, portar un diari de camp o fer entrevistes en profunditat no vol dir que sempre estiguin fent etnografia. A vegades aquestes tècniques estaran al servei d'una veritable recerca etnogràfica, però altres vegades poden servir per a proporcionar dades empíriques i un enfocament antropològic basant-se en la diferència i l'heterogeneïtat de sentits de la gent, a fi de poder aplicar un mirador professional més crítica i reflexiva, sense que arribi a ser una autèntica etnografia.

Nota de les autores

Quan parlem com autores ho farem en femení, perquè les dues autores ens identifiquem amb aquest gènere. També ho farem quan parlem de les «persones lectores» per evitar fer sempre referència a *persona* o desdoblant el gènere. Aquesta forma d'escriptura és també una opció política, on evitem el genèric masculí històricament utilitzat amb el qual moltes no ens sentim representades ni incloses. Adoptem aquesta estratègia en aquests textos destinats a persones que estudien Educació Social, la majoria de les quals són dones.

1. L'escriptura etnogràfica

La paraula *etnografia* té dues accepcions:

1) **L'estudi d'una realitat sociocultural concreta** amb una metodologia en què la persona investigadora s'introdueix i participa en el propi camp d'estudi, observant però també relacionant-se i interactuant amb les persones.

2) El **producte resultat d'aquest treball de camp etnogràfic** en què es descriu allò observat, escoltat i percebut relacionant-lo amb el context i amb el tema o problema que es plantejava.

Aquest mòdul tracta sobre aquesta segona accepció del terme: com produïm un text en què es fa una aproximació etnogràfica a un món social i n'extraïem uns resultats.

Les conclusions han de ser contrastades i validades, però alhora hi haurà una gran variabilitat de possibles maneres de presentar el text etnogràfic, perquè dependrà no solament de les finalitats del treball i a qui va destinat, sinó també del nostre posicionament com a investigadores autores, amb un **estil propi d'escriptura**.

Hi ha moltes maneres d'abordar l'escriptura etnogràfica. La que triem estarà en part determinada per quines han de ser les persones lectores d'aquest informe final de resultats. Així, el text tindrà unes característiques diferents, pel que fa al seu format, extensió i tecnicitat depenent d'aquestes **destinatàries**, a les quals haurem d'adaptar els nostres informes, per exemple, en el llenguatge o argot utilitzat, ja que no és el mateix que les persones potencialment lectores siguin acadèmiques, membres de la comunitat estudiada, institucions públiques o privades, companyes de professió o públic genèric. Unes vegades el text tindrà un caire més divulgatiu, altres més científicosocial i altres més tècnic. Algunes etnografies poden arribar a ser publicades, altres són per a fer-ne un ús professional més intern.

Un bon text etnogràfic hauria de contenir tant la descripció del treball de camp, com la seva interpretació i l'exposició de conclusions.

A vegades la forma de presentar-lo és en un text en què es combinen els diferents nivells de l'etnografia, però donant protagonisme a algun d'aquests elements. Una de les maneres d'exposar-ho és contant el que va succeir en el treball de camp, i anar-hi intercalant la nostra interpretació i els resultats obtinguts. Però una altra és invertir el pes dels elements i estructurar el text

en funció de les interpretacions i les conclusions, en què el relat d'allò que va succeir en el camp il·lustri i sustenti substancialment el que estem dient. Però hi ha qui prefereix separar completament aquestes parts i presentar primer la descripció densa de l'observació participant, després fer la interpretació dels ítems rellevants per acabar amb una presentació de les conclusions.

Sigui quina sigui la forma del text etnogràfic escollida, l'escriptura etnogràfica ha de contenir els elements necessaris perquè es pugui fer una lectura comprensiva, en la qual hi hagi el que hem treballat i on hem arribat, però també com ho hem fet. Per això, una etnografia entesa com un text o informe final hauria de contenir la sèrie d'elements que exposem a continuació:

- La **presentació del tema** i de les **preguntes o hipòtesis** que l'han guiat.
- La **reflexió teòrica** en què s'ha fonamentat l'observació participant o en vista de la qual s'han interpretat les dades obtingudes en aquesta observació.
- L'explicació de la **metodologia** i les **tècniques** emprades en la recollida d'informació.
- La descripció de la **unitat d'observació** i el **context** situat en el qual s'ha desenvolupat el treball de camp (la ubicació en el temps i l'espai, la institució –quan n'hi hagi–, l'escenari i els elements que hi podem trobar, etc.).
- La presentació de les persones **protagonistes**, de les persones observades en el treball de camp, de les persones informants, i també els grups o col·lectius dels quals formen part.
- Una explicació de quina ha estat la **nostra posició** com a observador o observadora, que haurà d'anar acompanyada de la decisió de quina és la presència de la persona investigadora en el text. Es pot o no incloure-la en la descripció, però en cas que hi aparegui no s'ha de convertir en el centre del relat.
- La **descripció de tot allò que s'ha observat**: el que la gent fa, siguin activitats corrents o rituals, els fets més excepcionals, però també el relat del quotidià, de com la gent actua en diferents circumstàncies, amb qui i com es relaciona, allò que la gent diu, recollint la multiplicitat de veus en el camp, sobre el que es fa i el que es creu que s'hauria de fer, sobre la interpretació que fan les persones observades dels diferents ítems que posem de relleu, etc. Encara que ens pot inquietar avorrir a la possible persona lectora, hem de buscar en el text no donar res per suposat, explicant sovint allò que podria semblar obvi però que normalment no hi parem esment. També hem de ser capaços de mantenir una certa uniformitat en el nivell de detall en la descripció, tenint en compte que el grau d'aquesta concre-

ció dependrà de la finalitat que vulguem donar al text i de qui seran els seus destinataris.

Les etnografies poden tenir una **funció expressiva** molt forta en la presentació dels treballs finals, ja que les descripcions etnogràfiques de camp poden il·lustrar molt bé algunes argumentacions o idees complexes.

- La lectura que fem com a persones que realitzem etnografia de tot allò recollit, fent un esforç en aquesta **interpretació** per a diferenciar allò que hem observat directament del que s'ha elaborat a partir de la interpretació. En aquest sentit hem d'estar atentes a no esbiaixar aquets textos, també evitant les valoracions personals i deduccions aventurades (per exemple, de relacions causa i efecte molt simples), alhora que no jutgem i no traslladem la nostra visió a l'escriptura (per exemple, amb l'ús d'adjectius innecessaris).
- Els **resultats o conclusions** que el treball aporten al tema al qual ens hem acostat. Sigui quina sigui la manera com presentem les conclusions, hem de pensar que han de ser justificades, presentant les dades etnogràfiques del treball de camp, per exemple, amb cites literals del diari de camp o de les entrevistes, amb el relat d'un succés o la transcripció d'una conversa que vam sentir. No seran mai una generalització a partir d'observacions concretes, sinó que només ens arriscarem a apuntar algunes generalitzacions o tendències quan hi hagi hagut, com hem comentat amb anterioritat, diferents observacions i creuament de dades que ho constatin.
- Depenent del tipus de text o informe final, en les etnografies educatives també hi inclourem, a vegades com un apartat de les conclusions o com un capítol a part, possibles **recomanacions** per a la millora de l'acció professional-educativa, les institucions educatives, la planificació de polítiques i accions, etc.

2. Com obtenir conclusions del treball de recerca amb perspectiva etnogràfica

El procés mitjançant el qual s'extreuen les conclusions d'un treball de camp amb ús de tècniques etnogràfiques és molt delicat i exigeix posar en marxa diferents competències. Aquestes no es redueixen a dominar el tema, el context i el procés sobre el qual es vol concloure, sinó que també cal ser una persona ordenada, curosa i tenir una actitud de **vigilància ètica** constant sobre el nostre treball.

A continuació, identificarem alguns aspectes a tenir en compte en l'elaboració de conclusions, que és una de les parts més importants del nostre treball.

2.1. Les dades de les diferents fonts i l'apartat de conclusions de la recerca

L'ús de les diferents tècniques durant l'estada en el camp acostuma a proporcionar una gran quantitat de dades que procedeixen de fonts diferents:

1) Diari de camp

Les dades del diari inclouen, d'una banda, les descripcions detallades de les situacions, relacions i interaccions observades, i també les transcripcions literals de converses informals, comentaris, explicacions i expressions espontànies. D'altra banda, contenen les consideracions personals fetes per la investigadora en el camp i d'altres fetes fora del camp, *a posteriori*. Els diaris, a més, inclouen mapes geogràfics, mapes d'usos, fotos i altres representacions de la realitat objecte d'anàlisi.

2) Entrevistes semiestructurades

Aquesta font us proporcionarà informació en format àudio i transcripcions detallades de les entrevistes amb les persones informants de camp.

3) Revisió bibliogràfica sobre diversos tipus de documents

- *Documents sobre el context* en què s'inclouen informes i estudis sobre les característiques demogràfiques, històriques, socials, econòmiques i culturals del context.
- *Altres documents* que aborden la temàtica estudiada, l'espai, la població o el grup objecte d'estudi, que comprenen estudis, articles i etnografies du-

Àudios

És important protegir els àudios de les entrevistes en clau de dada de camp i com a prova de verificació de la vostra estada en aquest.

tes a terme sobre aquests mateixos col·lectius, situacions, recursos o llocs semblants.

- *Documents situats en context* que són els generats pels centres i institucions (centres cívics, espais de joves, cases d'acolliment, escoles, serveis socials, etc.) necessaris en les recerques que es desenvolupen en **espais reglats**, i que es refereixen als objectius i missió d'aquestes institucions i centres, funcionament i històric d'activitats, entre d'altres.

D'aquesta manera, quan s'acaba una recerca amb perspectiva etnogràfica es disposen de moltes dades de diferent naturalesa que han de ser tractades com a petites peces d'un trencaclosques que han de ser reconstruïdes, perquè, efectivament, per a la creació de conclusions, les dades precisen d'una elaboració.

Abans de pensar en les conclusions, hem de tenir clars alguns elements centrals del producte total que hem d'elaborar. En primer lloc, la recerca ha de ser presentada en clau de relat cronològic, comprensible, verídica i coherent, que pot no coincidir amb el procés personal i de recollida de totes les dades, ja que ha pogut experimentar canvis, bloquejos, retards, etc. i no haver estat lineal. Aquest tipus de situacions o dilemes que hagin pogut afectar el desenvolupament del treball han de ser expressats, però no han de ser el fil conductor de les conclusions de la recerca, que ha de ser un producte ordenat i, sempre que sigui possible, de lectura assequible.

D'aquesta manera, en tota recerca hi ha d'haver un apartat específic, preferentment a prop de les qüestions metodològiques, en què es relati el procés personal (i, si es vol, col·lectiu) de recerca i de descobriment de les dades, que és ric, subjectiu i ple de limitacions i oportunitats, i que pot tenir, en si mateix, un gran valor etnogràfic. L'apartat de les conclusions hauria de prescindir d'aquest contingut i respondre concretament als interessos i preguntes sobre la recerca, ha de mostrar les troballes obtingudes i concloure amb aportacions clares sobre el procés de recerca iniciat prèviament. A més, preferiblement ha de tenir entitat pròpia per a facilitar la devolució del treball en format breu i la lectura a les persones interessades, sense haver de llegir tota la part prèvia.

2.2. L'organització de la presentació dels resultats de la recerca

Abans d'emprendre el treball amb les dades i redactar l'apartat de conclusions del nostre treball, hem de començar per fer-nos una idea mental del producte científic que volem presentar.

Cal fer un esquema de l'estructura total del treball. Per això, és recomanable adreçar-se a l'històric d'anotacions sobre la definició del tema, la formulació de les preguntes i el plantejament metodològic, que inclou els objectius, les hipòtesis, els ítems d'observació i les fases de treball, i reconstruir-ho en virtut del que ja sabem, construint així un esquema de recerca millor i més precís.

Una vegada plantejat l'esquema sobre «què vull mostrar i com ho vull demostrar», que conforma la nostra recerca, hem d'iniciar el procés d'elaboració de totes les dades obtingudes per a aportar-li fermesa i coherència a les conclusions.

Aquest procés d'adequació dels objectius de la recerca amb els resultats obtinguts implica treballar amb tot tipus de dades: amb les que donen suport a les nostres conclusions i amb les que les refuten. Rebutjar les dades no coherents amb els resultats de la recerca no és ètic i, a més, aquestes són útils per a discutir els resultats obtinguts i també per a obrir o proposar futures propostes de recerca, entre d'altres.

Una vegada plantejat un esquema de treball, hem de centrar-nos a respondre les preguntes formulades per a elaborar les nostres conclusions. Aquestes preguntes en virtut de les dades obtingudes han d'obtenir respostes ben fonamentades, que operaran en forma de proposta de comprensió d'aquesta realitat analitzada.

Per tant, tenint al cap els interessos de la nostra recerca, hem de fer una lectura comprensiva de tot el material del qual disposem: diari, entrevistes (ja transcrites), documents (que podem tenir subratllats o resumits). Hem de fer-ho amb la mirada oberta i amb la consciència plena de no haver-nos obcecat en les nostres perspectives, que hem obert el focus, que hem deixat de banda els prejudicis en les observacions, que hem deixat que el camp «ens parli» i no l'hem asfixiat o apagat amb la nostra activitat reflexiva: ara es tracta de donar-li veu i escoltar amb atenció què és el que ha de dir sobre els nostres interrogants inicials.

La lectura atenta de tot el nostre material ens permetrà fer una immersió total en el tema del nostre interès, la qual cosa és un procés molt fèrtil que pot aportar-nos noves perspectives per a comprendre la realitat que volem analitzar. En el procés de lectura i escolta dels nostres materials, tindrem l'oportunitat de reconèixer la importància de la dada específicament de camp: és aquella dada que pot sustentar, donar vida i «realitat» als nostres plantejaments. Aquí radica la seva delicadesa, les dades contextualitzades ens permetran comprendre algunes de les dinàmiques que es donen en la petita part del món en la qual hem romàs durant un temps.

Així doncs, recomanem començar amb una lectura **consecutiva** de totes les dades obtingudes i fer una lectura posterior en clau **analítica**: en aquesta segona lectura, cal indicar les tendències, les respostes comuns a les nostres preguntes obtingudes des de les diferents fonts. Cal assenyalar idees comuns i

agrupar-les de manera ordenada, en el sentit d'assenyalar les parts de cada tipus de document que poden ser agrupades perquè responen a les mateixes preguntes.

Generalment, aquest treball es fa a partir de les nocions establertes prèviament en la **guia de camp**, que poden ser conceptes o expressions, com per exemple: *representació física de l'associat a la feminitat, comentaris sobre el gènere, diferències en l'espai per gènere* que siguin interessants per a les nostres recerques. Sota cada categoria, que pot ser posteriorment agrupada, s'han d'identificar les dades relacionades des dels diferents suports. Els antropòlegs i antropòlogues solen fer aquest treball de buidatge a partir de codis de colors, amb els quals classifiquen fragments del diari de camp, de les transcripcions, dels documents que es refereixen a uns mateixos aspectes per a després poder agrupar-les.

Aquest treball analític sobre el diari de camp i altres fonts d'informació implica un buidatge que és una operació delicada i que exigeix temps, ordre i concentració. Les respostes a les preguntes de recerca apareixeran en clau de dades de context, observacions de pràctiques, comentaris espontanis, relats d'entrevistes, visualització de fotos, anàlisis d'algunes anècdotes viscudes en el camp, etc.

Així, necessitem que cada resposta que identifiquem i que convertirem posteriorment en conclusió sigui forta, recurrent i coherent. En aquest sentit, les dades aportades han d'estar «saturades», és a dir, que la mateixa «resposta» s'hagi donat moltes vegades, la qual cosa ens pot indicar que és compartida pels subjectes com a marc de sentit en el camp.

Així mateix, les dades que considerem conclusions han d'aparèixer «**triangulades**», això és, expressades per mitjà de diferents agents i experiències: una idea pot aparèixer fonamentada en un article, explicada per un professional de l'educació, observada en el camp i expressada per una persona no professional, per exemple. Com més mitjans canalitzin una resposta de manera general, podem identificar-la com un marc de sentit en el camp.

En el camp, a més, podem trobar-nos amb relats que defensin postures o idees que, per exemple, siguin contràries al que mostra l'experiència. O que els subjectes no identifiquin situacions que nosaltres, des dels nostres marcs de coneixements, sí que podem identificar. Cal reconèixer que som subjectes culturals i adquirim multitud de nocions mitjançant processos inconscients que ens fan replicar certs comportaments en clau d'inèrcies en les formes de pensar, sentir i actuar, i a vegades ho fem sense ser plenament conscients d'això.

El nostre treball no és obtenir «les veritats» dels fenòmens, sinó les percepcions, les idees, els valors, les creences i els punts de vista que els subjectes de la nostra recerca tenen sobre un fenomen determinat.

El nostre punt de vista sobre el que succeeix pot ser útil i aquest coneixement pot ajudar-nos a plantejar accions posteriors d'acompanyament als subjectes, però les nostres idees sobre «com haurien de ser les coses» no han d'interferir en la recerca de tipus etnogràfic. Així, a vegades en el camp podem identificar situacions d'opressió, violència o desigualtat amb persones o col·lectius que poden no ser identificades clarament per aquestes. El nostre treball en la recerca és descriptiu-analític i, posteriorment, si s'escau, d'acompanyament i activisme respecte de la situació analitzada.

A més, el nostre treball és concloure sobre els marcs de sentit que les persones aporten a les seves pràctiques, independentment que considerem que estan desinformades, que no són completes, que són etnocèntriques, racistes, o que, en qualsevol cas, per a nosaltres, no siguin encertades. El nostre treball com a investigadores és mostrar i reconèixer la diversitat de formes de pensar, sentir i actuar en un context, sense jutjar-les o valorar-les.

Seguint amb el procés mitjançant el qual construïm les respostes a les nostres preguntes de recerca, podem trobar-nos amb què tenim una pregunta o hipòtesi realitzada i no tenim dades amb suficient substància per a recolzar-la i considerar-la com una pràctica comuna o un marc de sentit comú a l'espai analitzat. També podem tenir una dada molt valuosa, que ens aporta molta informació, però que només l'hem vist o escoltat en una ocasió, per la qual cosa dubtem que sigui generalitzable. Aquestes dades de molt baixa freqüència, considerades com a interessants, no han de quedar fora de l'anàlisi, sinó que s'han d'incloure en la discussió, donant-los el lloc que els hi correspon, ja que poden ser recollides *a posteriori* com a possibles continuïtats de la recerca.

2.3. De les preguntes de recerca a les dades

Així, l'apartat de conclusions en un treball de recerca educativa amb perspectiva etnogràfica ha d'obtenir informació de moltes fonts i també necessita tenir «molt de camp», que és el que li aporta fermesa i veracitat, i això es fa romament molt temps en el camp, observant processos diferents de forma extremadament atenta. Quan les recerques es basen en estades de camp curtes, cal ser prudents i honestos i plantejar les conclusions relacionades amb l'estrictament treballat, de manera crítica i oberta a la discussió. Això no significa, com hem indicat prèviament, que aquests treballs es converteixin en relats personals d'experiències en el camp, igualment han de tenir l'estructura científica i han de presentar conclusions de manera clara.

Per a mostrar-vos un exemple de com es poden elaborar conclusions a partir d'una estada de camp, emprarem un exemple que, per força, és reduït i sintètic, però que pot ajudar a esbossar algunes línies generals del treball de les educadores amb tècniques de recerca etnogràfica.

La Marta és educadora del centre Estació Jove (Alberich, 2019) i li han encarregat portar un taller de *grafitti*. A la Marta li diuen que en el centre «hi ha problemes de gènere», que «mai hi acudeixen persones del col·lectiu LGTBI» i que les noies «s'autoexclouen de la majoria de les activitats proposades». Per això, la coordinadora li ha demanat «intervenir socioeducativament sobre la realitat analitzada».

Davant aquesta situació, la Marta decideix utilitzar la perspectiva etnogràfica i dur a terme una recerca de tres mesos que li permeti aprofundir en la comprensió del fenomen abans de dur a terme cap acció. Després de diverses anades i vingudes, el període de treball de la Marta s'esgota i ella resol que els seus resultats orbiten a partir de tres preguntes de recerca:

- Com aprenen i es transmeten les nocions de gènere les persones joves del meu centre? De quins canals reben aquestes informacions?
- Com es representa el gènere entre les persones joves del centre? Quines creences i valors s'associen?
- Com es representa el gènere en la institució?

1) En primer lloc, ha obtingut **dades de context** del barri on se situa el centre, ja que és el propi context en què les persones aprenen la seva cultura. Aquestes dades demogràfiques, econòmiques, socials i culturals de la zona, incloses les estadístiques sobre temes de gènere, li permetran caracteritzar les persones joves que hi acudeixen. Per això, recorre a informes, dades generals i documents del centre que caracteritzin els seus usuaris.

2) També ha obtingut **altres documents** sobre la joventut com a etapa evolutiva i sobre les circumstàncies educatives i socials que persegueix aquesta generació concreta de joves respecte a la configuració de la seva identitat de gènere, l'experiència amb institucions com a escoles i famílies, etc. Per això, acudeix a articles, revistes, llibres, treballs etnogràfics, etc.

3) A més, com que la Marta investiga en una institució, ha precisat de «**documents en context**» per a aportar informació sobre com es caracteritzen les persones usuàries d'aquest i com es pensa el gènere dins de la institució. Així, ha aconseguit el pla educatiu del centre, l'històric de successos relacionats amb el gènere, i també un mapa detallat d'usos de tot el centre. Compila tots els tallers i activitats que s'han fet per a joves i ha fet fotos de tota la cartellera i materials relacionats amb aquests, per a veure si la institució «pensa» de manera diferent els nois i les noies.

4) També ha elaborat un **diari de camp** a partir de les observacions del centre (espais, reunions, tallers, quotidianitat) i de l'escolta, i de la relació i la interacció de les persones joves en aquest. El seu paper com a educadora afecta i mediatitza part de les situacions. Per això decideix separar les observacions fetes en el taller de les observacions de les persones joves en altres llocs del centre.

5) A més de les pràctiques i narratives de les persones joves captades de forma espontània, ha fet tres **entrevistes semiestructurades**. Per això, té tres entrevistes transcrits i els àudios complets corresponents.

6) També ha volgut conèixer les pràctiques i relats dels que encarnen la institució. Per això, ha aconseguit entrevistar la coordinadora i dos educadors, i amb això té tres **entrevistes semiestructurades** més transcrits.

Així, cada pregunta de recerca elaborada per la Marta podrà ser resposta per mitjà de dades de diferent naturalesa que esquematzem a continuació:

Respecte a la pregunta: **Com aprenen i es transmeten les nocions de gènere les persones joves del meu centre? De quins canals reben aquestes informacions?**

- El **diari de camp** li mostrarà la descripció de les accions i comentaris en clau de la transmissió i aprenentatge de nocions referides a les formes de sentir, pensar i actuar respecte del gènere. Aquí es recullen de manera ordenada explicacions, comentaris,

gestos i totes les formes d'expressió relacionades amb el gènere que hagin tingut lloc en el centre.

- Les **dades del context** li han de permetre acostar-se al context d'aprenentatge en el qual viuen les persones joves, i a la construcció de la feminitat i masculinitat entre els adolescents en aquest context, a dades de les estructures familiars, econòmiques, educatives i laborals tant de les persones joves com de les famílies.
- Els **altres documents** l'aproparan a estudis i teories realitzades prèviament sobre aquesta temàtica en contextos similars que poden aportar informació sobre aquests processos. Aquestes dades li han de permetre caracteritzar i qüestionar els conceptes clau de la recerca: sexe i gènere, entre d'altres.
- Els **documents en context** li permetran saber la posició del centre respecte del gènere i també el seu històric, com s'han resolt els conflictes relacionats amb aquesta dimensió, quantes persones joves hi acudeixen, en quins horaris, a fer què.
- Les **entrevistes a les persones joves** l'ajudaran a saber què pensen sobre la representació de la feminitat i la masculinitat, les seves històries personals i familiars, les seves expectatives, etc. També li permetran identificar els canals i missatges de les nocions de gènere (família, iguals, mitjans de comunicació, internet, etc.).
- Les **entrevistes a professionals** li permetran conèixer com aquests entenen aquesta problemàtica i com entenen el gènere i amb quines pautes eduquen de forma intencional els nois i les noies (i de manera no intencional?).

Respecte a la pregunta: **Com es representa el gènere entre les persones joves? Quines creences i valors s'associen?**

- El **diari de camp** li aportarà descripcions detallades de com es representa o mostra l'adscripció al gènere en el centre i com es pensen, es creen i se senten cadascuna de les adscripcions.
- Les **entrevistes a joves** li permetran desentranyar els imaginaris relacionats amb aquesta dimensió identificant elements, valors i creences associats diferencialment a les dones i als homes.

Respecte a la pregunta: **Com es representa el gènere en la institució?**

- En el **diari de camp** podrà trobar una descripció de com es pensa allò femení i allò masculí en la institució per mitjà del seu funcionament, de comentaris i discussions de l'equip educatiu, de la identificació i caracterització d'espais d'ús eminentment masculins o femenins, si n'hi ha, etc. Cal desentranyar el funcionament institucional relacionat amb el gènere.
- En **altres documents** haurà d'explorar multitud d'estudis sobre l'impacte i la representació del gènere dins de les institucions educatives. Es pot recórrer a etnografies sobre aquesta temàtica.
- Els **documents en context** li permetran acostar-se a entendre com s'explica i es pensa sobre el gènere en els documents de la institució, el seu relat explícit. Podrà analitzar com són els tallers, si són pensats per a cada gènere, qui hi acudeix, com es desenvolupen. I també analitzar com és la cartellera sobre les activitats dirigides a cadascun, si les formes i colors són diferenciats.
- Les **entrevistes a professionals** han de permetre-li acostar-se a com pensen els professionals el gènere dels nois i noies que hi acudeixen, les expectatives associades, els comportaments i els aspectes diferencials observats. Han d'identificar-se els relats explícits i implícits, si n'hi hagués, relacionats amb el gènere.

D'aquesta manera, cada pregunta elaborada en la recerca pot ser nodrida amb resultats de diferents suports, que, alhora posseeixen una naturalesa diferent. I quan una dada apareix o s'expressa sovint des de diferents punts, pot començar a ser elaborada com a conclusió de la nostra recerca.

Per exemple, durant la recerca la Marta pot observar i descriure en el diari de camp com la majoria de noies es vesteixen i es comporten de manera diferent a la dels nois, i que prefereixen activitats més passives, en què hagin de parlar o fer tasques manuals i no embrutar-se la roba. La Marta recull relats literals relacionats amb aquesta idea. Imaginem un fragment de camp:

«**M** entra lentament al centre, fa un gest cansat com si la porta li pesés molt i sacseja la mà amb gest adolorit com si s'hagués dislocat el canell amb l'esforç. Va vestida amb una camisa de tirants, uns pantalons de cintura baixa, la panxa a l'aire i va maquillada i amb un monyo. A continuació, es queixa perquè creu que se li trençarà una ungla. Quan **X** diu als nois que pugin les escales per a anar a l'exposició dels animals de companyia, **M** amb to queixós diu «ai no...que jo no he vingut a suar.»

Nota de camp 18.03.2019

Aquest fragment, com altres relatius a altres noies i nois, ajudaran la Marta a elaborar algunes conclusions.

En les **entrevistes a les persones joves** aquestes noies poden explicar que a casa seva han estat educades de forma diferent que els seus germans, que des que eren petites se les ha obligat a anar amb vestits i faldilles, que els hi restava mobilitat, i a jugar a tasques de cures. A més, poden explicar que el seu entorn familiar valora positivament que ofereixin una imatge associada a allò femení i negativament quan la imatge s'associa a allò masculí o és descurada.

Ahora poden dir que elles no veuen la televisió. I quan mostren a la Marta a qui segueixen a les xarxes socials, ella veu que són dones que representen una feminitat basada en l'expressió de feblesa, bellesa i primesa, orientades al consum de productes estètics per a alimentar aquesta aparença. També poden expressar les seves expectatives relacionades amb el compliment del rol associat a allò femení: tenir estudis superiors, una casa preciosa i fills, i mantenir-se en forma. A més, respecte al grup d'iguals, poden identificar que, en clau d'estratègia d'èxit entre les amigues i companys, vestir-se de forma acurada pot aportar reconeixement social del grup d'iguals, que la Marta reconeix com a important en aquesta etapa del cicle vital.

Els nois poden aportar dades sobre la seva infància, sobre com han estat educats en família, sobre com són valorats quan la seva vestimenta o comportament no es corresponen a allò considerat masculí. La Marta ha d'estar atenta a quins són els seus referents a les xarxes socials, que poden estar dedicats a activitats físiques i mai de cura, i també podrà extreure reflexions sobre quina imatge relacionada amb el seu sexe els hi aporta major èxit social.

Per a documentar aquests extrems, la Marta ha de recollir els relats transcrits de les seves persones informants, per exemple:

«Me'n recordo que la meva mare em posava vestits i això feia que em fes vergonya tirar-me pel tobogan per si se'm veien les calces.»

M-21-♀

«El meu joc preferit de petita era jugar a prendre el te amb les nines, després el meu germà venia i les "matava" a totes amb la seva pistola, però la meva mare em deia que no m'enfadés amb ell que estava jugant.»

R-23-♀

«Si, és veritat que hi ha diferències, jo me'n recordo que a la meva germana de petita la feien resar amb la meva àvia i jo no hi anava, jo podia sortir i fer un volt amb els meus amics.»

L-19-♂

Aquestes maneres de pensar sempre són pròpies dels subjectes que entrevistem i no es poden generalitzar. Però la Marta haurà de considerar, plasmar i investigar si aquests relats poder ser compartits per persones del mateix gènere, que és la categoria sobre la qual tracta el treball.

En les **entrevistes als educadors i educadores**, aquests poden confirmar que els gèneres són representats de forma molt diferent en el centre, i que per això no ofereixen mai activitats físiques a les noies. Els educadors poden valorar les noies com a «cursis» i unes

«passives» i que van al centre més a «lligar» que no a socialitzar-se i fer activitats. Aquests discursos, no explícits a vegades expressats en trobades i en situacions d'entrevista no gravada, poden no ser compartits per altres membres de la comunitat educativa, però són sempre dades riques, que ens informen de part del funcionament institucional.

Quan analitza els **documents en context**, la Marta pot observar que les activitats del centre estan clarament diferenciades per gèneres. Els nois, en virtut de la seva major activitat, solen acaparar espais més grans, com ara el terreny adjacent, que és d'ús exclusivament masculí. La cartellera també és diferent i els cartells d'activitats associades a la masculinitat tenen colors foscos i representen nois en les fotos mentre que la de les noies abusen de colors pastel i dibuixos infantils.

A més, la Marta observa que en el centre els diferents episodis relacionats amb el gènere se solen resoldre des de l'equip directiu, no donant veu a les persones joves, i sancionant directament els incidents identificats com a «males pràctiques de gènere». Això també ens aporta informació sobre les maneres de pensar de la pròpia institució de les persones joves i adolescents, potser des d'una perspectiva «adultocèntrica» en què els professionals són els «experts» i mai no els hi cedeixen el protagonisme en aquests tipus d'episodis.

Per tant, la Marta aquí tindria una línia conclusiva en la qual, efectivament, s'associa a cada gènere determinades formes de pensar, sentir i actuar, mitjançant les quals els nois i noies són educats i educades a casa, entre el seu grup d'iguals i en els mitjans de comunicació. Associat a les dones troba: la passivitat, la bellesa i la primesa. Associat als homes: l'activitat i la fortalesa física, la desconsideració i la cavalleriesitat, de manera ambivalent. El centre reconeix aquests aspectes, però formen part de les seves formes de pensar i, així, projecten aquestes representacions en les seves activitats i valora negativament les atribucions fetes a les dones. Per exemple, cedeix poder als grups més actius, que solen estar *masculinitzats* i ha permès que l'espai de la pista quedi inhabilitat per a les noies perquè no van presentar de forma immediata una proposta d'ús propi.

Aquestes dinàmiques es produeixen en un context social de clara desigualtat de gènere, en què les dones a les famílies s'ocupen de les tasques domèstiques i de cura no remunerades ni reconegudes. A més, en un context de pobresa econòmica i de precarietat laboral, la poca feina que hi ha amb contracte està *masculinitzada*. En un context més ampli, aquestes dinàmiques es produeixen en un país amb alarmants taxes de violència de gènere i de misogínia, que calen en tota la població, també en els agents educatius.

Com podem observar, les idees conclusives es construeixen a partir de diferents focus que aporten dades que a vegades es complementen, unes altres se solapen i en altres ocasions, resulten contradictòries. La Marta pot trobar-se amb persones que no responguin a les representacions de gènere, amb dones que juguen al futbol aparentment més en línia amb els atributs de representació masculina i tenir molt d'èxit en el grup.

Pot resultar que, una vegada acabada la recerca, informin a la Marta que la seva idea de gènere és binària, reductiva i que això li fa no percebre l'existència de persones d'altres gèneres. Això no és necessàriament un problema: tot tipus de dades contradictòries i enfocaments nous han de ser inclosos en la recerca, que lluny d'invalidar-la, li aporten vida i matisos a millorar en una pròxima recerca.

Recordem que la recerca educativa amb perspectiva etnogràfica té un marcat caràcter de «en construcció» i la discussió i amplitud de mirades formen part del seu acostament a les complexes situacions socioeducatives que vol analitzar i comprendre.

2.4. La dada de camp expressada en la recerca

Com s'ha esmentat prèviament, tota recerca amb perspectiva etnogràfica necessita mostrar el camp.

D'aquesta manera, gran part de les conclusions han de ser presentades a partir de fets observats i escoltats en el camp, que han d'estar evidenciats i representats en el treball. Aquest exercici, a més de permetre «veure el camp», ha de facilitar a la persona lectora conèixer la «connexió» entre la dada i la conclusió realitzada per la investigadora.

Així, les dades, degudament codificades, precedeixen les conclusions, per mitjà de l'explicitació dels fragments d'observació, de converses i entrevistes. Tornant a l'exemple anterior, recuperem un fragment d'una **entrevista**:

«Me'n recordo que la meva mare em posava vestits i això feia que em fes vergonya tirar-me pel tobogan per si se'm veien les calces.»

M-21-♀

Aquest fragment és molt ric, entre altres coses perquè és espontani i cristal·litza moltes maneres de pensar, sentir i actuar respecte a les nenes. Apareixen els factors «vestimenta diferencial», «control», «vergonya», «sexualització de les nenes» i això donaria per a una bona anàlisi a aportar a les conclusions.

Però cal tenir en compte que només a partir d'aquests relats es poden construir les conclusions posteriors. Així, una conclusió de camp que indiqui que les noies han estat educades de forma diferent pel seu entorn sense el testimoniatge previ no és vàlida i silencia el relat dels subjectes amb els quals treballem, la qual cosa no és correcta.

En el cas del **diari de camp**, el mecanisme és idèntic: la descripció detallada de la pràctica i el relat oral transcrit és el que dona pas a la posterior interpretació i conclusió.

La **resta de documents** referits al context, al fenomen estudiat i al funcionament institucional són documents que recolzen les conclusions, els donen profunditat i sentit i amb això, fan compressibles aquestes pràctiques, per la qual cosa també són imprescindibles.

Els treballs etnogràfics visen a la comprensió de fenòmens socials que sempre, per definició són complexos i multicausals. Aquesta complexitat ha d'estar reflectida en les conclusions i, per això, mai es poden plantejar conclusions que categoritzin o estigmatitzin un col·lectiu o una població. Les recerques que ofereixen aquests resultats no estan valorant el principi de diversitat interna que opera en tot tipus de col·lectius socials, per la qual cosa, directament, no és científica ni vàlida.

El procés complet de recerca s'ha de basar, com s'ha indicat en apartats previs, en una actitud de vigilància ètica en la qual els nostres prejudicis estiguin qüestionats i no es tinguin en compte estereotips ni categoritzacions en cap fase de la recerca, ni en el seu plantejament, ni en el seu disseny, ni en el procés de recollida de dades.

3. Les aportacions de l'etnografia a l'educació social

Les tècniques etnogràfiques i l'etnografia en general aplicades a l'educació social ens haurien de servir per intentar descriure de manera més complexa, però alhora més comprensiva, la realitat en la qual intervenim i que volem acompanyar o transformar, per reflexionar sobre la nostra pràctica i les institucions en què aquesta s'inscriu i intentar comprendre millor els punts de vista de les persones a qui acompanyem.

L'etnografia clàssica va fer un esforç molt gran per a mostrar en un determinat moment històric com les maneres de pensar i viure dels «salvatges» i «primitius», sobre les quals hi havia una mirada exotitzadora, responien a unes lògiques que potser eren diferents però que no diferien tant de les societats «civilitzades» o «modernes», en el sentit que estaven basades en cosmovisions i creences, expressades sovint simbòlicament, que orientaven l'experiència i les relacions humanes.

Apropar-se a altres lògiques, estructures de pensament i de sentits, és una de les finalitats principals del treball etnogràfic.

En l'acció socioeducativa, com en la nostra societat en general, sovint hi ha una dificultat en el reconeixement, la comprensió i la valoració de la diversitat. A vegades problematitzem o estigmatitzem certes persones i col·lectius, els quals a més poden estar en una posició desigual pel que fa al poder i al reconeixement social, tenint una mirada etnocèntrica i sociocèntrica sobre aquests. Altres vegades podem minimitzar la capacitat d'agència de les persones que acompanyem perquè no es comprèn i es valora quines són les lògiques que guien la seva experiència, adoptant actituds professionals paternalistes.

L'exercici etnogràfic, i l'enfocament antropològic que l'acompanya, pot aportar elements empírics que, analitzats i reflexionats amb perspectiva crítica, ajudin a transformar mirades, institucions i pràctiques professionals.

Però a més d'aquesta anàlisi de la diversitat externa de les persones, grups i comunitats a les quals acompanyem, l'etnografia també pot servir per estudiar-nos a nosaltres mateixos i a les nostres institucions. En aquest direcció, **l'exercici de l'estranyament etnogràfic** en el nostre àmbit professional ens distancia d'allò que donem per suposat perquè forma part de les nostres creences, valors i lògiques de sentit i funcionament.

Aquest distanciament ens pot fer adonar com les formes organitzatives de les institucions educatives, o altres institucions o espais en què es produeixen processos educatius, condicionen les relacions que es donen entre les persones i grups i, per tant, sovint també les relacions de poder entre aquests. Les educadores i educadors socials ens trobem amb unes determinades posicions i estatus en aquestes institucions, amb uns determinats encàrrecs institucionals, amb uns determinats enfocaments que marquen la relació que establim amb les persones que acompanyem i dels quals, com a mínim, n'hauríem de ser conscients i conèixer com marquen el nostre rol i acció professional.

El **distanciament etnogràfic** també ens pot ajudar a qüestionar críticament algunes de les categories i paradigmes pensats com a universals (com, per exemple, poden ser les d'infants o joves en risc en el text de Bretones, 2019), i també els models normalitzadors sobre quines són les lògiques o patrons als quals les persones que acompanyem educativament s'haurien de circumscriure.

El procés d'immersió etnogràfic en una realitat que no és la pròpia, encara que es treballi en l'àmbit, és una experiència vital que també ens pot transformar com a persones.

Aquest canvi pot ser propiciat pel fet de realitzar estades perllongades en un altre context que no és el nostre, d'apropar-nos a unes altres lògiques de sentit o de viure situacions que ens sacsegin. Aquesta transformació pròpia personal s'hauria de traslladar a les nostres pràctiques professionals.

Però també les aportacions i troballes del treball etnogràfic no s'haurien de quedar en el pla personal sinó compartir aquests punts de vista plurals als quals ens hem acostat amb els companys i companyes de professió, i amb la comunitat educativa en general, per a fer arribar allò que hem après sobre les nostres accions i relacions educatives i de com són rebudes per les persones a qui acompanyem.

Cal advertir, però, que per molt bones que siguin les conclusions d'un treball etnogràfic la seva plasmació en la transformació de la pràctica educativa pot no ser directa ni senzilla. Una bona etnografia aportarà diagnòstics que tinguin en compte les diversitats de les realitats socials i culturals i, una mirada crítica de les pràctiques professionals ens pot assenyalar aspectes que convé canviar, però no sempre directament sobre com els hauríem de canviar. Aquesta haurà de ser l'aportació complementària que facin les disciplines més aplicades, com la mateixa educació social, a l'etnografia.

És en aquesta aliança entre l'etnografia i l'educació social on veiem el potencial transformador de l'acció educativa.

Bibliografia

Alberich, N., Bretones, E., i Ros, P. (2013). *Biografías al descubierto. Historias de vida y educación social*. Barcelona: UOC.

Celigueta, G., i Solé, J. (2013). *Etnografía para educadores*. Barcelona: UOC.

Jociles, M. I., Franzé, A., i Poveda, D. (ed.) (2011). *Etnografías de la infancia y de la adolescencia*. Madrid: Catarata.

Pujades, J. J. (coord.) (2004). *Etnografía*. Barcelona: UOC.

Velasco, H., i Díaz, A. (1997). *La lógica de la investigación etnográfica. Un modelo de trabajo para etnógrafos de la escuela*. Madrid: Trotta.

